

"DEMOKRATIYANI ÖYRƏNMƏ"
İCTİMAİ BİRLİYİ

VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ TƏŞKİLATLARI: ÜMUMİ İNKİŞAFDA ONLARIN ROLU

**“DEMOKRATIYANI ÖYRƏNMƏ”
İCTİMAİ BİRLİYİ**

**VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ TƏŞKİLATLARI:
ÜMUMİ İNKİŞAFDA ONLARIN ROLU**

BAKI 2011

Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları: Ümumi İnkişafda Onların Rolu

“Demokratiyanı Öyrənmə” İctimai Birliyi

Bu kitabça Vətəndaş Cəmiyyəti təşkilatlarının funksiyaları, ictimai inkişafda rolu haqqındadır. Kitabçada “vətəndaş cəmiyyəti” anlayışı izah edilir, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təsnifatı, onların qısa xarakteristikası verilir. Həmçinin QHT-lərin nümunəsində ümumilikdə Vətəndaş Cəmiyyəti təşkilatlarının dövlətlə qarşılıqlı münasibətləri, onların sosial-iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılmasında, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, ictimai siyasətlərin yaxşılaşdırılmasında, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə nail olunmasında rolu və fəaliyyət formalarına aydınlıq gətirilir. Kitabçaya Azərbaycan qanunvericiliyində və dövlət proqramlarında QHT-lərin iştirakı ilə bağlı məlumatlar daxil edilmişdir. Vəsait geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

Bu vəsait Avropa Birliyinin maliyyə dəstəyilə hazırlanıb. Vəsaitdə əksini tapmış fikirlər “Demokratiyanı Öyrənmə” İctimai Birliyinə aiddir və heç bir halda Avropa Komissiyasının mövqeyi kimi qiymətləndirilə bilməz.

Tiraj: 5000

Kitab “NAT” MMC tərəfindən çap olunmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
I. FƏSİL: VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ	
VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ TƏŞKİLATLARI	7
1.1 ``Vətəndaş cəmiyyəti`` bir cəmiyyət modeli kimi	7
1.2 ``Vətəndaş Cəmiyyəti`` - Üçüncü Sektor	9
1.3 Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları	12
II FƏSİL. QHT-LƏRİN CƏMİYYƏTİN	
İNKİŞAFINDA ROLU	22
2.1 QHT-Dövlət əməkdaşlığı	23
2.2 Sosial-iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılmasında VCT-lərin rolu	23
2.3 QHT-lər və ictimai vəkillik	27
2.4 QHT-lərin Yaxşı İdarəetmənin təşkilində rolu	29
2.5 QHT-lər və Minilliyin İnkişaf Məqsədləri	32
2.6 Vətəndaş Cəmiyyəti üçün məhdudiyyətlər	34
III FƏSİL. QHT-LƏRİN CƏMİYYƏTİN	
İNKİŞAFINDA ROLUNA DAİR XARİCİ TƏCRÜBƏ	36
IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN QHT-LƏRİNİN ROLU	40
4.1 QHT-lərin ictimai idarəetmədə iştirakının hüquqi əsasları	40
4.2 Azərbaycanda QHT-lərin əsas fəaliyyət sahələri	41
4.3 QHT-lərin dövlət proqramlarında iştirakı	45
YEKUN	47

GİRİŞ

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət nə qədər güclü maliyyə, inzibati və digər resurslara sahib olsa da, vətəndaşların töhfəsi olmadan yüksək tərəqqi əldə etmək, ədalətli cəmiyyət qurmaq və digər nailiyyətlər əldə etmək mümkün deyil. Vətəndaş fəallığı və yüksək vətəndaşlıq mövqeyi nümunə kimi baxdığımız bir çox cəmiyyətlərin inkişafının əsas mənbəyidir.

Müasir Qərb dünyasının inkişafının kökündə duran əsas faktorlardan biri kimi məhz vətəndaşların öz maraq və ehtiyaclarını sərbəst ifadə etməsi, problemlərin açıq şəkildə müzakirəsini aparması və onun həllinə öz gücü daxilində səy göstərməsi dayanır. Böyük fransız mütəfəkkiri Aleksis de Tokvilin hələ öz dövründə Amerika həyatının demokratikliyinə həsr etdiyi “Amerikada Demokratiya” (1835) əsərində bu ölkədə vətəndaş iştirakçılığını böyük coşğu ilə təsvir edirdi. “Amerika torpağına qədəm basar-basmaz, özünü hansısa mərkənin ortasında görəcəksiniz - hər tərəfdən anlaşılmaz sədalar qopur, siz eyni vaxtda çoxlu səslər eşidirsiniz, hər bir səs hansısa ictimai problemdən danışır. Ətrafınızda hər şey hərəkətdədir - burada məhəllə sakinləri kilsə tikməyi, yoxsa tikməməyi müzakirə etmək üçün yığışblar, orada hakimiyyət orqanlarına nümayəndə seçkisi gedir, ondan o yana hansısa dairənin deputatları şəhərə tələsirlər ki, yerli əhəmiyyətə malik bəzi təkmilləşmələrlə bağlı qərar qəbul etsinlər, daha haradasa yerqazanlar öz işlərini buraxıb yol, yaxud məktəb tikintisinin planını müzakirə etməyə gedirlər. Bir dəstə vətəndaş yeganə bir məqsədlə - hökumətin fəaliyyətindən narazı olduğunu bildirmək üçün toplaşır, bu zaman aralıdakı başqa bir dəstə bütün vəzifəli şəxsləri millət ataları elan edir. Daha bir dəstə isə belə hesab edir ki, dövlətin bütün bələlərinin əsas mənbəyi əyyaşlıqdır və

oradaca təntənəli surətdə öhdəlik götürür ki, bundan sonra hamı üçün ayıqlıq nümunəsi olacaqlar. Hamı yorulmaq bilmədən ölkənin rifahı naminə çalışır. Dörd bir tərəfdə hökm sürən canfəşanlığa heyrət edirsən. Deyəsən, amerikalıların yeganə həzz aldıkları iş hökumətin fəaliyyətində iştirak etmək və onun hər bir addımını müzakirə etməkdən ibarətdir”.

Xüsusilə Qərb dövlətlərində vətəndaşlar könüllü surətdə ictimai işlərdə fəal iştirak etməyi özünə vətəndaş borcu bilir, cəmiyyətin inkişafına töhfə verirlər. Məhz ictimai şüurun inkişaf etdiyi cəmiyyətlərdə dövlətlər vətəndaşların könüllü fəaliyyətindən böyük məbləğdə maliyyə resurslarına qənaət etməklə bu resursları cəmiyyətin daha vacib problemlərinin həllinə yönəltmək fürsəti qazanırlar. Əsas iş vaxtından sonra, istirahət günlərində, təqaüd dövründə insanlar könüllü şəkildə öz bacarıq və istəklərinə uyğun olaraq müxtəlif səpkili problemlərin həllinə öz xidmətlərini mənəvi borc duyaraq təklif edirlər.

Bir çox ölkələrdə könüllülük insanların həyatının əsas elementini təşkil edir. O cəmiyyətin inkişafında, milli və yerli səviyyəli problemlərin həllində mühüm rol oynayır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə könüllülük ictimai həyatın bütün sferalarına fəal surətdə nüfuz edib. ABŞ-da 500 yerli könüllü mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərin əsas vəzifəsi xeyriyyə təşkilatlarında və dövlət orqanlarında çalışmaq üçün könüllülər tapmaqdan ibarətdir. Könüllülük işi əhəmiyyətli iqtisadi səmərəyə malikdir. Belə ki, 2001-ci ildə 83,9 milyon ABŞ vətəndaşı (yaşlı əhalinin 44 faizi) əvəzsiz olaraq 15,5 miyard saat işləyiblər. Bu vaxtın dəyəri isə 239,2 miyard ABŞ dolları təşkil edib (hər saata 15,40 dollar hesablamaqla). Yaponiyada 4,2 milyon adam (bütün əhalinin 3 faizi) yerli könüllülük mərkəzlərində könüllü kimi qeydiyyatda alınıblar. Avstraliyada isə hətta qismən dövlət büdcəsindən

maliyyələşdirilən dövlət könüllülük mərkəzləri yaradılıb. Bu ölkələrdə könüllü olmaq şərəf və fəxr sayılır.

Əlbəttə ki, vətəndaş təşəbbüslərinin ifadə edilməsi və stimullaşdırılması üçün əlverişli siyasi mühitin və mexanizmlərin olması vacib şərtlərdəndir. Geniş mənada yalnız demokratiya vətəndaşlar üçün məqsəd və nəticələrə çatmağın əsas vasitəsi kimi çıxış edir. Demokratiya vətəndaşlara fərdi və ya kollektiv şəkildə öz maraqlarını və istəklərini reallaşdırmaq, azad şəkildə fikrini ifadə etmək və özünüifadə imkanları yaradır. Demokratiyada vətəndaşlar mənsub olduqları ölkənin ictimai, siyasi, sosial, ekoloji və s. həyatına əvəzsiz töhfələrini vermək iqtidarında olurlar. Fərdi qaydada və yaxud da müxtəlif birliklər şəklində vətəndaşlar öz baxışlarını ifadə edir, məqsəd və maraqları naminə birgə fəaliyyət göstərir, problemləri həll etməyə səy göstərilir. Həmfikirləri ilə baxışlarını sərbəst bölüşmək, problemləri müzakirə etmək və ifadə etməklə ictimai rəy formalaşdırılır və kollektiv şəkildə çıxış etməklə insanlar təsir güclərini artırmış olurlar.

Tarixi təcrübə də göstərir ki, yalnız dinamik və azad cəmiyyətlər vətəndaş iştirakçılığına və təşəbbüslərə meydan açmaq iqtidarında olurlar. Aleksis de Tokvil yuxarıda adını çəkdiyimiz əsərində yazırdı: "azad ölkədən azadlıqdan məhrum edilmiş ölkəyə gəldikdə, qeyri-adi mənzərə görürsən: birinci ölkədə hər şey hərəkət edir, hər şey irəliləyir, ikincidə hər şey sakit və tərpənməzdir. Birincidə daim inkişaf və tərəqqi haqqında danışırlar; ikincini isə müşahidə edərkən, düşünmək olar ki, cəmiyyət guya bütün nemətləri əldə edib və indi ona yalnız bu nemətlərdən həzz almaq, dincəlmək qalır. Lakin xoşbəxt olmaq üçün fəal işləyən ölkə, adətən, öz taleyindən razı olan ölkədən daha varlı və inkişaf etmiş olur".

I. FƏSİL:

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ VƏ

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ TƏŞKİLATLARI

Dövlətin idarələnməsində və ictimai işlərdə vətəndaşların iştirakından danışarkən "vətəndaş cəmiyyəti" anlayışı ilə tez-tez rastlaşmalı oluruq. Müasir sosial-siyasi reallıqları nəzərə alsaq, bu anlayış altında başa düşülən ayrı-ayrı, ancaq bir-birini tamamlayan iki fenomeni fərqləndirmək lazımdır. Siyasi ədəbiyyatda bu anlayışdan geniş mənada *siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi cəhətdən müəyyən xüsusiyyətlərə və münasibətlər sisteminə malik olan bütöv bir cəmiyyəti* xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. "Vətəndaş cəmiyyəti" anlayışından həm də nisbətən dar mənada vətəndaşların *dövlət və özəl sektordan kənarında yaratdıqları və iştirak etdikləri birliklərin məcmusunu* ifadə etmək üçün istifadə olunur.

1.1 "Vətəndaş cəmiyyəti" bir cəmiyyət modeli kimi

Birinci mənada, vətəndaş cəmiyyəti əmək vasitəsilə öz fərdlərinin tələbatlarını təmin edən və siyasi-hüquqi cəhətdən müəyyən inkişaf mərhələsində olan insan birliyi formasıdır. Vətəndaş cəmiyyəti ilə bağlı əsas fikirlərin müəlliflərindən biri olan Emmanuil Kant (1724-1804) bu nəticəyə gəlmişdi ki, hər bir insanın azadlığının digərlərinin azadlığı ilə uyğunlaşdırılmasının başlıca yolu vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasıdır. Kanta görə vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır: 1) cəmiyyət üzvünün bir insan kimi azadlığı; 2) bir təbəə kimi onun digərləri ilə bərabərliyi; 3) cəmiyyət üzvünün bir vətəndaş kimi müstəqilliyi. Hegel (1770-1831) görə isə vətəndaş cəmiyyəti öz tələbatlarını əmək vasitəsilə başqalarının tələbatlarına uyğunlaşdıran

individiumlar sistemi kimi çıxış edir. Vətəndaş cəmiyyətinin təməlini şəxsi mülkiyyət, maraqların birliyi və vətəndaşların qanunla təsbit edilmiş formal ümumi bərabərliyi, insanın təsadüflərdən qorunması təşkil edir.

Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğunun başlıca şərti onun hər bir üzvünün konkret mülkiyyətə və ya belə bir mülkiyyətə yiyələnməkdə iştirak imkanına, ondan öz istədiyi kimi istifadə edə bilmək və onun barəsində sərəncam vermək hüququna malik olmasıdır. Mülkiyyətə sahib olmaq vətəndaş cəmiyyətində şəxsiyyət azadlığının təməl şərtidir. Xüsusilə orta və xırda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı təşəbbüslər yalnız inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyətinin verdiyi imkanlardan asılıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti həm də şəxsiyyətin sosial, intellektual və psixoloji inkişafının, daxili azadlığının və öz potensialını gerçəkləşdirmək imkanlarının yüksək səviyyədə olduğu bir cəmiyyətdir. Bu şərt cəmiyyətin uzunmüddətli evalyusyon və inqilabi inkişafı nəticəsində ödənilir və reallaşır. Yaxşı inkişaf etmiş cəmiyyət strukturunu qısa müddət ərzində yaratmaq olmaz, bu obyektiv bir prosesdir. Qısamüddətli bir kampaniya vasitəsilə hər kəsin canındakı kölə psixologiyasını kökündən bir anda qoparıb atmaq mümkün iş deyil.

Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğunun daha bir mühüm şərti cəmiyyətdə müxtəlif qrupların və təbəqələrin mənafeələrini bütün zənginliyi və çoxcəhətliliyi ilə əks etdirən inkişaf etmiş sosial strukturun mövcud olmasıdır. Bu strukturun formalaşması üçün cəmiyyətdə qeyri-dövlət münasibətlərinin (iqtisadi, sosial, ailə, milli, mənəvi, əxlaqi, dini və s. insanların iş və özəl həyatı, onların adətləri, ənənələri, xüsusiyyətləri) varlığı və işləkliyi həlledici amildir.

Sosial strukturun dağınıqlığı şəraitində fərd dövlətdən birbaşa asılı olur ki, bu da onun öz şəxsi hüquq və azadlıqlarını reallaşdırmaq imkanını xeyli məhdudlaşdırır.

Bəhs etdiyimiz vətəndaş cəmiyyəti modelində isə dövlət üzərinə idarəetmə və tənzimləmə ilə bağlı funksiyalar götürmüş bir iştirakçıdır. O, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təminatçısı kimi çıxış edir, cəmiyyətin dövlətdənkənar sferalarının fəaliyyətinə qısqanc yanaşmır, onlara tərəfdaş kimi baxır, onları inkişaf etdirməkdə maraqlı olur.

Vətəndaş cəmiyyətinin bütün bu elementləri sıx inteqrasiyada və bir-birindən asılı vəziyyətdədir, bir-birilə şərtlənmişdir. Beləliklə, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, vətəndaş cəmiyyəti – şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarına hüquqi təminat verildiyi və siyasi cəhətdən qorunduğu, dövlətdən kənar münasibətlər sferasının harmonik inkişaf etdiyi cəmiyyətdir.

1.2 ``Vətəndaş Cəmiyyəti`` - Üçüncü Sektor

Müasir ``vətəndaş cəmiyyəti`` ideyasının əsas prinsipləri XVIII əsrdə formalaşmışdı. Tarixən sosial və siyasi düşüncədə cəmiyyətlərin yalnız dövlət və bazardan ibarət ``iki sektorlu modeli``nin mövcudluğu ideyası hökmran idi. Vətəndaş cəmiyyəti dövlət sisteminin bir parçası sayılırdı. Bu problemi prinsipial olaraq yeni müddəalarla zənginləşdirən V. F. Hegeldən sonra isə vətəndaş cəmiyyəti və dövlət müstəqil institutlar kimi nəzərdən keçirilməyə başladı. Hegelə görə, vətəndaş cəmiyyəti dövlətin daxilində deyil, onunla yanaşı mövcuddur. O belə hesab edirdi ki, vətəndaşların ümumi iradəsi dövlətdə təmsil olunub. Vətəndaş cəmiyyəti isə ayrı-

ayrı fərdlərin, xüsusi, özəl maraqlarının reallaşdırılması sferasıdır. Hegelin mühakiməsinə görə, həm vətəndaş cəmiyyəti, həm dövlət öz ziddiyyətli vəhdətində yalnız zümrələrin çoxluğu, yəni cəmiyyətin inkişaf etmiş sosial strukturu əsasında mövcud ola bilər.

Dövlətdən kənar sosial münasibətlər sferasında ailə və özəl sektorla yanaşı, fərdlərin könüllü formalaşdırdıqları birliklərin (kooperasiyalar, peşə, yaradıcılıq, idman, etnik, dini, siyasi və s. birlikləri) kompleksi ``üçüncü sektor`` olaraq önəmli yer tutur. Hazırda ``VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ`` anlayışı yuxarıda söylədiyimiz kimi, daha dar və müasir mənada məhz bu birliklərin məcmusunu ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu vəsaitdə də biz onu məhz bu anlamda izah etməyə, rolunu aydınlaşdırmağa çalışacağıq və bundan sonrakı bölümlərdə ``vətəndaş cəmiyyəti`` anlayışını bu mənada işlədəcəyik. Beləliklə, ``vətəndaş cəmiyyəti`` nədir və onun əsas xüsusiyyətləri hansılardır?

Vətəndaş Cəmiyyəti - dövlət hakimiyyəti tərəfindən fəaliyyətlərinə birbaşa müdaxiləyə qanunla yol verilməyən azad fərdlərin və onların birliklərinin ümumi maraq, məqsəd və dəyərlər naminə könüllü kollektiv fəaliyyət sferasıdır.

Vətəndaş Cəmiyyəti dövlət, bazar və ailə ilə yanaşı sosial strukturun dörd əsas komponentindən biridir. Uğurlu vətəndaş cəmiyyətinin əsas keyfiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: dövlətdən və komməriya sektorundan ayrı olmaq; ümumi ehtiyac, maraq və dəyərləri olan insanlar tərəfindən formalaşdırılmaq; kənar təsirlərdən və nəzarətdən azad, müstəqil inkişaf imkanlarına malik olmaq. Vətəndaş cəmiyyəti özütəşkil olunan və öz-özünə inkişaf edən bir sistemdir. Bununla yanaşı, yüksək inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vətəndaş cəmiyyəti yalnız onun üçün müəyyən

əlverişli şərait yaradıldığı təqdirdə daha uğurlu və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir və inkişaf edir. Belə bir şərait isə dövlət tərəfindən və ya onun əksinə olaraq xeyli dərəcədə cəmiyyətin özü tərəfindən yaradılır. Dövlət lazımı qanunların qəbul edilməsi, demokratik strukturların formalaşdırılması, hamılıqla qəbul olunmuş norma və prosedurlara ciddi riayət etməsi və hüquqlara təminat yaradılması yolu ilə VC-nin inkişafına və müstəqil fəaliyyətinə şərait yaradır. Bunlar təmin olunmadıqda isə müstəqil ictimai təşkilatlar, hərəkatlar, kütləvi informasiya vasitələri timsalında qanun çərçivəsində dövlətə qarşı balanslaşdırıcı güc mərkəzi yaratmaqla VC həm özünün, həm də bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına nail ola bilər.

Vətəndaş cəmiyyətini eyni zamanda dövlətdaxili münasibətlərin inkişafına təsir göstərən insan qruplarının təşkilatlanmış fəaliyyəti, sosial şəbəkələşmə kimi də müəyyən etmək olar. İctimai rifah naminə şüurlu və aktiv fəaliyyət kimi vətəndaş təşəbbüsləri vətəndaş cəmiyyətinin əsas dinamik xüsusiyyətini təşkil edir.

BMT-nin keçmiş baş katibi Kofi Anan 2001-ci ildəki çıxışında cəmiyyətin gələcək inkişafı nöqtəyi-nəzərdən vətəndaş cəmiyyətinin əhəmiyyətini çox dəqiq şəkildə ifadə etmişdir: “Bütün bəşəriyyətin xoş gələcəyinə ümidlər yaradan yeganə yol qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq yoludur, hansı ki, bütün ictimai qüvvələr – dövlət, xüsusi sektor, təhsil və tədqiqat müəssisələri, bütün formalarında vətəndaş cəmiyyəti – müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün öz güclərini birləşdirməlidirlər”.

1.3 Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları

Vətəndaşların birləşmək və dövlətin və cəmiyyətin idarəolunmasında iştirak etmək hüquqları insan hüquq və azadlıqlarının mühüm tərkib hissəsi olmaqla ölkə qanunları ilə müəyyən edilir. Bu və digər hüquqlardan istifadə etməklə vətəndaşların müxtəlif formalarda cəmiyyətin həyatına qatılmaq, ona təsir etmək və təşəbbüslər göstərmək imkanları vardır.

Vətəndaş cəmiyyəti dövlət və özəl sektordan kənarında vətəndaşların ən müxtəlif səviyyəli müstəqil birliklərinin kompleksini təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, belə birliklər sırasına ənənəvi olaraq dini birliklər, siyasi partiyalar, vətəndaş hərəkatları, ticarət və peşə assosiasiyaları, qeyri-hökumət təşkilatları, icma əsaslı təşkilatlar və bütün digər vətəndaş birlikləri aid edilir. Cəmiyyətin dövlət və biznes sektoruna daxil olmayan bütün belə birliklərinin məcmusu beynəlxalq təcrübədə **Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları** (VCT) adlandırılır. Bu birliklərin ən səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar dövlətdən və yerli özünüidarəetmədən fərqli olaraq kütləvi hakimiyyətə və ya rəsmi səlahiyyətlərə malik deyillər, bir qayda olaraq öz daxili qaydaları əsasında təşkil olunur və fəaliyyət göstərilir. Həmin birliklər hakimiyyətin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak etməsələr də, hakimiyyətə müxtəlif vasitələrlə təsir etmək imkanına malikdirlər.

VCT-lər vətəndaşların müxtəlif xarakterli istək və arzularının, əqidə və baxışlarının həyata keçirilməsini təmin edən mexanizm rolunu oynayır. Bu birliklər vasitəsilə insanlar dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsinə qatılır, cəmiyyətin problemlərini müəyyən edir və onun aradan qaldırılmasına təşəbbüslər göstərir, yeni ideyalar istehsal edir

və cəmiyyətin inkişafına öz töhfələrini verirlər. Öz istək və məqsədlərinə uyğun olaraq insanlar hansı növ VCT-də birləşməyə və fəaliyyət göstərməyə qərar verməkdə sərbəst və müstəqildirlər.

Ancaq bu institutların sayı, miqyası, fəaliyyət istiqamətləri, maliyyə mənbələri və s. haqqında dəqiq təsəvvür yaratmaq üçün informasiya da əldə etmək çətin bir işdir. Əhəmiyyətinin getdikcə daha da artmasına baxmayaraq VCT-lərin missiyası bizim kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hələ də tam başa düşülmür. Vətəndaş Cəmiyyətinin sərhədləri yalnız qeyri-hökumət təşkilatları ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Onlar VC-nin mühüm bir hissəsini təşkil edir və sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərində, siyasətdə vətəndaş iştirakçılığının artırılmasına, eləcə də rəsmi siyasətlərin formalaşdırılmasına təsir baxımından vacib, bəzən isə aparıcı rol oynayırlar. Bu mənada Vətəndaş Cəmiyyətinin rolundan danışıarkən məhz forma müxtəlifliyi və təşəbbüslərin rəngarəngliyi ilə seçilən QHT-lərin nümunəsinə istinad etməkdə fayda var. Ancaq öncə qısa da olsa, digər VC təşkilatlarını xarakterizə etməyə çalışaq.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi vətəndaş birliklərinin aşağıdakı formalarını tanıyır:

- siyasi partiyalar;
- həmkarlar ittifaqları;
- dini birliklər;
- QHT-lər.

Siyasi partiyalar siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaq marağında olan insanlar üçün mexanizm rolunu oynayır. "Siyasi partiyalar haqqında" qanuna əsasən 18 yaşdan yuxarı Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüququ vardır ki,

ideya və siyasi baxışları ilə uzlaşan hər hansı siyasi partiya üzv olmaqla siyasi proseslərin iştirakçısı olsun.

Siyasi partiyaların siyasi proseslərdə iştirakı ilə bağlı kifayət qədər geniş fəaliyyət imkanları nəzərdə tutulub. Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən siyasi partiyalar:

- nizamnamələrinə uyğun olaraq ictimai rəyin formalaşmasına təsir göstərmək;
- öz üzvlərinin siyasi fəallığına rəvac vermək;
- vətəndaşları öz sıralarından seçkili dövlət orqanlarına irəli sürmək;
- nizamnamələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə təsir göstərmək;
- siyasi və sosial proqramlar hazırlamaq yolu ilə Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin formalaşmasına təsir göstərmək hüquqlarına malikdirlər.

Qanunun 12-ci maddəsinə görə isə, öz nizamnamələrində, proqram sənədlərində, başqa aktlarda müəyyən edilmiş məqsədləri və vəzifələri həyata keçirmək üçün siyasi partiyalar:

- məqsədləri və fəaliyyəti barədə məlumatı sərbəst yayır;
- könüllülük əsasında birləşib siyasi bloklar, ittifaqlar, federasiyalar, birliklər yaradır;
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti, parlamenti və digər seçkili dövlət orqanları seçkilərində, Azərbaycan Respublikası icra hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılmasında demokratik yolla (müstəqil surətdə, başqa partiyalar və təşkilatlar ilə blok və ya ittifaqda) iştirak edir;

o dövlət orqanları qərarlarının hazırlanmasına demokratik yolla təsir göstərir;

o dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda öz üzvlərinin mənafeələrini təmsil edir və qoruyur;

o Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş digər funksiyaları həyata keçirirlər.

Hazırda ölkədə qeydiyyatda alınmış 50-dən artıq siyasi partiya vardır. Sayının çox olmasına baxmayaraq Azərbaycanda siyasi partiyaların səmərəli fəaliyyəti üçün siyasi mühit tam əlverişli deyil. Hökumətin müxalif düşüncəyə qarşı barımaz münasibəti müstəqil partiyaların inkişafına da mənfəət təsir göstərir. Lakin bununla bərabər siyasi partiyalar parlamentdə məhdud şəkildə də olsa təmsil olunmaq, alternativlər təqdim etmək, seçkilərdə iştirak etmək, müxtəlif kütləvi tədbirlər keçirməklə hökumətin siyasətinə təsir edir, problemləri ictimailəşdirir və onun həllinə müxtəlif formalarda səy göstərir. Bütün bunlar isə ölkədə demokratiyanın güclənməsinə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına təsirsiz ötürür.

Həmkarlar ittifaqları vətəndaşların əsasən sosial, iqtisadi, əmək və s. kimi qeyri-siyasi hüquqlarının və mənafeələrinin müdafiəsi vasitəsi kimi çıxış edirlər. "Həmkarlar ittifaqları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində də deyilir ki, həmkarlar ittifaqları istehsal və ya qeyri-istehsal sahələrində çalışan işçilərin, habelə pensiyaçıların və təhsil alan şəxslərin əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün iş yeri, peşələr, sahələr üzrə və respublika səviyyəsində fərdi üzlük prinsipi əsasında könüllü birləşdiyi, nizamnamələri və bu Qanun əsasında fəaliyyət göstərən müstəqil ictimai, qeyri-siyasi təşkilatdır. Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, işçilər,

pensiyaçılar, təhsil alan şəxslər, heç bir fərq qoyulmadan öz istəkləri ilə, qabaqcadan icazə almadan könüllü surətdə həmkarlar ittifaqları yarada, habelə öz qanuni mənafeələrini, əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqlarına daxil ola və həmkarlar ittifaqı fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər.

VC-nin mühüm elementi kimi həmkarlar təşkilatları müxtəlif subyektlər arasında əmək, iqtisadi, sosial və digər münasibətlərin dinc və anlaşılacaq şəkildə formalaşması və həll edilməsi nöqtəyi-nəzərdən əhəmiyyətli təsir imkanlarına malikdirlər. Bu hər şeydən əvvəl həmkarlar ittifaqlarının malik olduqları hüquqlarının məzmunundan görünür. Qanunla həmkarlar ittifaqları aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

✓ əmək, sosial, iqtisadi məsələlər barəsində qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında iştirak edə bilər;

✓ öz üzvlərinin əmək hüquqlarını müdafiə edir, dövlət məşğulluq siyasətinin hazırlanmasında iştirak edirlər;

✓ səlahiyyətlərinə uyğun işçilərin sosial və iqtisadi müdafiəsi, həyat səviyyəsinin əsas meyarları, qiymət əmsallarının dəyişməsindən asılı olaraq kompensasiyaların məbləğlərinin müəyyən edilməsi üzrə plan və proqramların hazırlanmasında, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş dolanacaq minimumunun gözlənilməsinə, qiymətlərin artımından asılı olaraq əmək haqqının, pensiyaların, təqaüdlərin, müavinətlərin miqdarının vaxtında artırılmasına nəzarət edilməsində iştirak edirlər;

✓ öz səlahiyyətləri daxilində qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məşğulluğun vəziyyətinə, məşğulluq

sahəsində təminatlar haqqında qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarət edirlər;

✓ işəgötürən tərəfindən əmək və həmkarlar ittifaqları haqqında, habelə sosial, iqtisadi məsələlər barədə qanunvericiliyə əməl olunmasını və aşkara çıxarılmış pozuntuların aradan qaldırılmasını tələb etmək hüququ var;

✓ dövlət orqanları və digər təşkilatlarla öz səlahiyyətləri daxilində iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf məsələləri üzrə kollektiv danışıqlar aparır və kollektiv sazişlər bağlayırlar... Həmkarlar ittifaqları kollektiv müqavilələrin və kollektiv sazişlərin yerinə yetirilməsinə öz səlahiyyətləri daxilində qanunvericiliyə uyğun olaraq nəzarət edirlər;

✓ öz üzvləri ilə işəgötürən arasındakı fərdi əmək mübahisələrini səlahiyyətləri dairəsində həll edir, kollektiv əmək mübahisələrinə (münaqişələrə) baxılmasında iştirak edirlər;

✓ qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq və nizamnamə məqsəd və vəzifələrini həyata keçirmək məqsədilə həmkarlar ittifaqları tətillər, mitinqlər, küçə yürüşləri, nümayişlər və başqa kütləvi tədbirlər təşkil edib keçirə bilirlər.

Belə geniş hüquqları olmasına baxmayaraq, həmkarlar təşkilatları praktikada bu hüquqlardan istifadə etmək, sosial-iqtisadi problemlərin həllinə töhfə vermək iqtidarında deyildir. Bu gün həmkarlar təşkilatlarının fəaliyyəti formal xarakter daşdığından onun cəmiyyətin inkişafına təsirini və töhfəsini görmək olmur. Bunun səbəbi isə geniş mənada ölkədə insan hüquqlarının təmin olunmaması və demokratiyanın zəifliyi ilə izah edilə bilər. Lakin reallıq bundan ibarətdir ki, həmkarlar təşkilatları tarixən işçilərin

hüquqlarının qorunması, sosial problemlərin həll edilməsi və digər funksiyaların həyata keçirilməsində kifayət qədər güclü təsirə malik olublar. İndi də demokratik qərb dövlətlərində həmkarlar təşkilatları güclü nüfuza və təsirə malikdirlər. Azərbaycanda isə cəmiyyətin inkişafı üçün bu institutun gücləndirilməsinə ciddi zərurət vardır.

Dini birliklər adından göründüyü kimi, insanların daha çox dini, mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün bir araya gəlməsinə imkan verən birlik formasıdır. Hüquqi cəhətdən vətəndaşlar müxtəlif dini birlik formalarında birləşə bilirlər. Belə ki, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 7-ci maddəsində dini qurumların dairəsinə dini icmalar, idarə və mərkəzlər, dini qardaşlıqlar, dini tədris müəssisələri və onların birlikləri aid edilir.

Dini qurumlar yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin dini etiqad azadlığı hüququnun birgə həyata keçirilməsi, həmçinin dini etiqadı və dini yaymaq üçün yaradılmış könüllü təşkilatlardır.

Baxmayaraq ki, qanunvericilik birləşmək üçün müxtəlif formalar təqdim edir, lakin praktikada vətəndaşların daha çox dini icma şəklində birləşməyə üstünlük verdikləri müşahidə edilir. Qanuna əsasən, dini icma dinə birlikdə ibadət və digər dini tələbatı ödəmək məqsədilə könüllülük əsasında birləşmiş dindar şəxslərin yerli dini qurumudur. Hazırda respublikamızda 500-dən artıq qeydiyyatda olan, ümumilikdə isə 800-dən artıq dini icmanın olması bildirilir. Dini icma kimi isə daha çox məscidlər çıxış edir.

Baxmayaraq ki, ölkəmiz dünyəvi dövlət hesab edilir və din dövlətdən ayrındır, lakin digər birliklər kimi dini birliklər də ölkə həyatında aktiv iştirak etmək və cəmiyyətin müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsinə öz töhfələrini vermək imkanlarına

malikdirlər. Qanunun 5-ci maddəsində deyilir ki, dini qurumlar ictimai həyatda iştirak etmək, habelə ictimai birliklərlə yanaşı, kütləvi məlumat vasitələrindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Lakin dini qurumlara siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etmək və onlara maliyyə yardımı göstərmək qadağan edilir.

Dini birliklərin əsas fəaliyyətini xeyriyyə və mədəni-maarif xarakterli fəaliyyətlər təşkil edir. Bu fəaliyyəti isə həm müstəqil, həm də ictimai fondlar vasitəsi həyata keçirirlər. Dini birliklər müstəqil şəkildə qanunvericiliyə və öz nizamnamələrinə (əsasnamələrinə) müvafiq surətdə hüquqi şəxs statuslu nəşriyyat, poliqrafiya, istehsal, bərpa-tikinti müəssisələri, yetimxanalar, internatlar, xəstəxanalar və sair təsis edə bilirlər.

QHT-lər ölkənin ictimai-siyasi həyatında iştirak etmək, öz fərdi və kollektiv məqsəd, istək və arzularını daha sərbəst şəkildə ifadə etmək və cəmiyyətin inkişafına töhfələrini vermək nöqtəyi-nəzərdən digər vətəndaş birlikləri ilə müqayisədə vətəndaşlara daha geniş imkanlar verir.

Dünyanın bir çox ölkələrində QHT-lər vətəndaş cəmiyyətinin vacib elementi, ölkənin inkişaf prosesində vacib qurumlardan biri hesab edilir. Qeyri-hökumət təşkilatları müasir dövrdə özünü demokratik proseslərin inkişafının səmərəli iştirakçısı kimi göstərir. Bu təşkilatlar şəffaflyq, effektivlik, açıqlıq, hesabatlılıq kimi yaxşı idarəetmə mexanizmlərinin işləkliyini təmin etməkdə günbəgün öz əhəmiyyətini artırır.

Onlar cəmiyyətdə vətəndaş fəallığının artmasına yardım edir, dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarında qərarların qəbul olunması prosesinə qeyri-siyasi vasitələrlə təsir edirlər. QHT-lər vətəndaş təşəbbüskarlığını inkişaf etdirir və problemlərin

həllinə kömək edir. İdarəetmənin yaxşılaşdırılması üçün QHT-lər əsas etibarilə 3 funksiya yerinə yetirirlər:

➤ Siyasət və strategiyaların hazırlanmasında iştirak funksiyası: Dövlət idarəetməsi prosesində boşluqların doldurulması, iqtisadi və sosial rifaha dəstək üçün inkişaf strategiyalarının hazırlanması, ictimai siyasətlərin təhlili;

➤ İctimai nəzarət və yaxud ictimai maraqların müdafiəsi (vəkillik) funksiyası: Dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin və dövlət proqramlarının monitorinqinin aparılması, dövlət orqanlarında şəffaflığın artırılması, qanun pozuntusu və sui-istifadə hallarına ictimai diqqətin cəlb edilməsi və s.

➤ Sosial xidmətlər funksiyası: vətəndaşların maarifləndirilməsi və onların bilik, bacarıq və məsuliyyətlərinin artırılması, vətəndaşların qərarvermədə iştirak üçün səfərbər edilməsi, demokratik təsisatların möhkəmlənməsi, dövlətlə vətəndaşlar arasında dialoqun yaradılması yolu ilə sosial kapitalın yaradılması.

Ayrı-ayrı ölkələr iqtisadi, sosial və siyasi inkişaf vəziyyətindən, o cümlədən xalqın adət-ənənəsi və mentalitetindən asılı olaraq demokratik dövlət quruculuğunu müxtəlif yollarla keçirlər. Bu gün bir çoxları belə hesab edirlər ki, sosial rifahın və ədalətin bərqərar olmasının az-çox təminatçısı demokratiya, onun praktik təcəssümü isə vətəndaş cəmiyyətidir. Ötən əsrin 90-cı illərinin demokratikləşmə dalğası və yoxsulluğun azaldılması çağırışları inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vətəndaş cəmiyyəti ideyasına marağı daha da artırdı və QHT-lər üçün yeni fəaliyyət imkanları və vəzifələr müəyən etdi.

Aşağıdakı bölümlərdə məhz QHT-lərin nümunəsində Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatlarının cəmiyyətin inkişafında rolu və fəaliyyətinə aydınlıq gətiriləcək.

II FƏSİL.

QHT-LƏRİN CƏMİYYƏTİN İNKİŞAFINDA ROLU

2.1 QHT-Dövlət əməkdaşlığı

Demokratik ölkələrin hökumətləri cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətli töhfələrinə görə qeyri-hökumət sektorunun inkişafını dəstəkləyir və stimullaşdırırlar. Belə hakimiyyətlər dərk edirlər ki, cəmiyyətdə müxtəlif maraq qruplarını təmsil edən QHT-lərin dəstəyi olmadan güclü ola bilməzlər. Bu onunla izah edilir ki, əksər QHT-lərin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələr son nəticədə hakimiyyət orqanlarının həyata keçirməli olduğu vəzifələrlə uyğunluq təşkil edir. Bunlar dövlət və cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir çox sosial, iqtisadi, hüquqi, mədəni və s. məsələlərin həlli ilə bağlıdır. QHT dövlət orqanlarına kömək edir, onların həyata keçirməli olduqları bəzi məsələlərin həllinə öz töhfələrini verirlər. Faktiki olaraq dövlət və vətəndaş cəmiyyəti vahid mexanizmin bir-birindən asılı olan tərkib hissələri kimi çıxış edir və onların əməkdaşlığı zəruri tələbata çevrilir.

Müxtəlif sosial qrupların və ya fərdlərin cəmiyyətin inkişafına yönələn təşəbbüsləri dövlət tərəfindən də adekvat qəbul edilir və onun inkişafını təkmilləşdirir. Vətəndaş cəmiyyəti dövlətlə dialektik vəhdətdə mövcuddur və fəaliyyət göstərir. Demokratik rejimlərdə o, dövlətə çox yaxındır və onunla qarşılıqlı fəaliyyətdədir, avtoritar və totalitar rejimlərdə isə rejimə qarşı passiv və ya aktiv müxalifətdə olur. Dövlət vətəndaş cəmiyyətinin həyati fəaliyyətini xeyli məhdudlaşdıra bilər, lakin onu tamamilə dağıda, ləğv edə bilməz. Çünki o, dövlətə münasibətdə ilkindir, onun təməlini təşkil edir. Öz növbəsində vətəndaş cəmiyyəti də dövlətin

funksiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırıla bilər, lakin onu əvəzləməyə və ya onu ləğv etməyə qabil deyil.

Bir qayda olaraq zəif hakimiyyətlər dərin dəyişiklər aparmaqda və vətəndaş cəmiyyətini inkişaf etdirməkdə maraqlı olmurlar. Lakin cəmiyyətin inkişafı aspektindən dövlətlə vətəndaş cəmiyyətinin özəyini təşkil edən QHT-lərin əməkdaşlığı və birgə məqsəd naminə fəaliyyət göstərməsi həyati əhəmiyyətə malikdir.

2.2 Sosial-iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılmasında VCT-lərin rolu

Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları bu gün sosial-iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması məsələlərində dövlətlə çiyin-çiyinə hərəkət edir, onun əsas tərəfdaşı və bəzən də alternativini kimi çıxış edirlər. Bu məsələlərin həllində QHT-lərin iştirakının zəruriliyi bir neçə obyektiv faktorlarla izah edilə bilər:

- QHT-lərin böyük əksəriyyəti o məsələləri həll edirlər ki, dövlət orqanları müxtəlif səbəblərdən həmin məsələlərə lazımı qədər diqqət ayırmırlar. Bürokratiya və korrupsiya, ictimai siyasətlərin institusional, siyasi və hətta bəzən də şəxsi maraqlar zəminində hazırlanması ictimai vəsaitlərin həqiqi ehtiyaclarla yönəlməsinə mane olur. Bu məsələlər aztəminatlı ailələrə, xəstələrə qayğı, azyaşlı uşaqların və yeniyetmələrin tərbiyəsi, mədəniyyət abidələrinin qorunması və saxlanması, sosial, iqtisadi, ekoloji və s. xarakterli məsələlər ola bilər.

- Bir sıra hallarda QHT-lər dövlət müəssisələri ilə müqayisədə daha çevik olduqlarından və problemlərin həllinə daha qabaqcıl yanaşma tətbiq etdiklərindən iqtisadi cəhətdən daha səmərəli fəaliyyət göstərirlər;

- QHT-lər inkişaf problemlərinin müəyyənləşdirilməsinə və həllinə yerli icmaları və könüllüləri də cəlb etmək imkanlarına malikdir ki, bu da daha az maliyyə məsrəflərinə, resurslara qənaət olunmasına və nailiyyətlərin davamlılığına və qorunmasına şərait yaradır.

QHT-lər inkişaf prosesində dövlət orqanlarına alternativ kimi çıxış edirlər. Onlar kasıb və marginallaşmış icmaların mobilizə edilməsinə, aztəminatlı adamlara həyatlarının yaxşılaşdırılmasına, hakimiyyət və bələdiyyə orqanları ilə əməkdaşlıq etməklə onların gücləndirilməsinə dəstək verir, daha az vəsaitlə səmərəli nəticələr əldə edir, müxtəlif proqram və strategiyalar həyata keçirməklə cəmiyyətin davamlı inkişafına dəstək verirlər.

QHT-lər yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və inkişafa töhfə verən təşəbbüskar insanların cəmləndiyi təşkilatlardır. Onlar layihələri maliyyələşdirmək, xidmətlər göstərmək və bacarıqların artırılması ilə məşğul olmaq, məlumatlılığın artırılmasına töhfə vermək və müxtəlif qrupların təşkilatlanmasına dəstək vermək kimi müxtəlif yollarla sosial inkişafa töhfə verirlər. Bu xidmətlər insanlara öz qabiliyyətlərini, bilik və bacarıqlarını üzə çıxarmağa və ifadə etməyə, həyatlarına nəzarət etməyə və səlahiyyətli olmağa kömək edir. Yerli iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı QHT-lər əsasən aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirirlər:

Yerli biznes və sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması

Yerli biznes mühitinin inkişafı üçün QHT-lər iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması və saxlanması ilə məşğul olur, bu sahədə idarəetmənin və siyasətlərin yaxşılaşdırılması üçün ictimai vəkillik kampaniyaları həyata keçirir. Sərmayənin

həvəsləndirilməsi və marketing xidmətləri, habelə imkanların artırılması üçün informasiya axınını təmin edirlər.

Kiçik sahibkarlığın inkişafına yardım

Bunun üçün QHT-lər kənd təsərrüfatı, sənaye və ticarət sahəsində öz bizneslərini yaratmaq istəyən şəxslərə məsləhət və texniki yardım xidmətləri göstərir, onları informasiya və resurslarla təmin edirlər. QHT-lər mikro-maliyyələşdirmə ilə ənənəvi maliyyə resurslarına çıxışları olmayan icma üzvlərinə kiçik müəssisələr qurmaq imkanı yaradır.

Son illərdə QHT-lərin gəlir yerlərinin yaradılması və mikrokreditləşdirmə fəaliyyətlərinə marağı xeyli artıb. Ölkədəki sosial-iqtisadi şərtlər uyğun olduqda, belə proqramlar bəzən uğurlu nəticələrə gətirib çıxarır və iqtisadi vəziyyəti yüksəldir. Bundan başqa, öz biznesini quran şəxslərin məhsul istehsalı və satışı, maliyyə idarəçiliyi, biznes planların hazırlanmasına dair bilik və bacarıqlara, işəgötürmə, vergi və ətraf mühitin təhlükəsizliyi ilə bağlı normalar haqqında məlumatlara ehtiyacları yaranır ki, QHT-lər bu ehtiyacları qarşılaya bilirlər.

Sosial xidmətlərin göstərilməsi

Yerli iqtisadi inkişaf və yoxsuluğun azaldılması insan kapitalına, xüsusilə sosial infrastruktura çıxış imkanları məhdud olan yoxsul kəsimə sərmayə qoyulmasını zəruri edir. Təhsil, səhiyyə, qidalanma ehtiyaclarının təminatı tək-cə yoxsulluğun azaldılması məqsədlərinə xidmət etmir, eyni zamanda iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən məhsuldar işçi qüvvəsinin yaradılması baxımından da əhəmiyyətlidir. Təhsil və məhsuldarlıq arasında mütənasiblik artıq sübut olunmuş reallıqdır.

Yoxsul əhalinin əsas mülkiyyəti onun əməyi və vaxtıdır. Təhsil və təlim fərdi qaydada daha yüksək gəlirə, makro səviyyədə iqtisadi artıma rəvac verir. QHT-lər bu sahədə də böyük töhfələr verə bilər. Onlar xüsusilə yoxsullar, işsizlər, qadınlar, gənclər, etnik azlıqlar və s. kimi hədəf qruplarına texniki-peşə təhsili və təlimi xidmətləri göstərməklə bu qrupların dövlət tərəfindən təmin edilməyən və bazarda əldə edə bilmədiyi mal və xidmətlərə olan ehtiyaclarını qarşılaya bilərlər. Daha çevik və ehtiyaclara yönəlik xarakteri ilə QHT-lər bu cür sosial xidmətləri innovativ üsullarla təqdim edə bilərlər.

Bacarıqların artırılması

İcmanı inkişaf proqramlarında iştiraka həvəsləndirmək və səfərbər etmək QHT-lərin vacib vəzifələrindədir. Onlar icmanın bilik və bacarıqların artırılması və öz gücünə güvənməyə yönələn fəaliyyətlər həyata keçirməklə icmanın davamlı inkişafını təmin edə bilərlər. İcmada böyük enerji olur ki, məlumatsızlıq, təhsilsizlik, ətalət və s. səbəblərdən istifadə edilməmiş qalır. Lakin bu ətaləti QHT-lər maariflənmə, bacarıqların artırılması və təşkilatlanma vasitəsilə qıra və icmaya potensialını reallaşdırmağa kömək edə bilərlər. İcma inkişafının kənar qüvvələrdən asılılığını azaltmaq üçün icma öz daxili resurslarına güvənməlidir. Əksər hallarda yerli icmaların müəyyən layihələrin həyata keçirilməsi üçün vacib olan peşəkar mütəxəssisləri və resursları olmur. Bu halda, QHT-lər yerli heyətə layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsində yardımçı ola bilərlər. İcma resurslarının və məlumatlılığın artmasına, layihələrdə iştiraka motivasiyaya və ən nəhayət icma həyatının keyfiyyətinin yüksəlməsinə yardım edirlər. Bacarıqların artırılması icma potensialının aşkarlanması və artırılmasına töhfə verən davamlı inkişaf

siyasəti kimi müəyyən edilib. Bacarıqların artırılması xidmətlərin icmanın ehtiyacları və xüsusiyyətləri haqqında az məlumatlı olan kənar ekspertlər tərəfindən həyata keçirildiyi proqramlardan daha səmərəlidir. Buna görə də bacarıqların artırılmasının vacib nəticəsi kimi davamlı inkişafa qabil və iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş icma görülür.

Yardım və reabilitasiya

Bacarıqların artırılması, sosial xidmətlərin təminatı və ictimai vəkillik strategiyaları nisbətən uzun müddətə nəticə verən fəaliyyətlərdir. Xüsusilə bu proqramlardan faydalana bilməyən xüsusi qruplar (yaşlılar, əlillər və s.) da var ki, onların bilavasitə yardıma ehtiyacı olur. Bəzən təbii fəlakətlər, konfliktlər kimi fəvqəladə situasiyalarda QHT-lər tərəfindən müvəqqəti sığınacaq, ərzaq yardımı və s. kimi ənənəvi yardım və reabilitasiya proqramları xeyli dərəcədə əhəmiyyətli olur. QHT-lər belə hadisələrlə bağlı həyacan təbili çalmaq, beynəlxalq yardımları cəlb etmək, çevik münasibət, yerli təşkilatlarla əməkdaşlıq və fəlakətlərə hazırlıq kimi qabiliyyətlərə malikdir.

2.3 QHT-lər və ictimai vəkillik

Demokratikləşmə istiqamətində artan qlobal meyillər QHT-lərin ictimai siyasət və strategiyaların hazırlanmasında iştirakı üçün əlverişli imkanlar açır. İctimai vəkillik (advocacy) QHT-lərin qərarvermə prosesinə təsir etmək, insanların, xüsusilə marginal qrupların səsinin və ehtiyaclarının qərarverənlərə çatdırılması üçün istifadə etdikləri ən effektiv vasitədir. VCT-lər üçün bu **pozitiv dəyişikliklərə aparan yerli və milli səviyyəli siyasətlərin və ya liderlərin dəstəklənməsi üçün öz üzvlərini və kütlələri səfərbər etmə** mənasını daşıyır.

Bəs belə bir fəaliyyət VCT-lərə nə verir? Nə üçün onlar vəkilliklə məşğul olur və ya olmalıdırlar?

VC təşkilatlarının böyük bir əksəriyyəti cəmiyyətin pozitiv yöndə dəyişməsi və yaxşılaşması üçün yorulmadan çalışırlar. Onlar dərk edirlər ki:

- Yerli, regional və milli səviyyədə qəbul edilən qərarlar ayrı-ayrılıqda hər bir kəsin, ümumilikdə isə hamının həyatına təsir edir;

- Cəmiyyətə pozitiv dəyişiklikləri gətirən yol isə birbaşa bu qərarların və bənzər siyasətlərin yaxşılaşmasından və dəyişməsindən keçir;

- Bu dəyişikliklərə nail olmaq isə hər zaman VCT-lərin vərdis etdikləri fəaliyyətlər –monitorinq, tədqiqat, layihə üsulu və s. — hesabına mümkün olmur.

Elə bir fəaliyyət lazımdır ki, vətəndaşları bir araya gətirsin, sistemli, planlı olsun və konkret hədəfi olsun. Belə ki, tək-tək insanların zəif səsi qulaqardı edilsə də, vahid məqsəd üçün bir arada çalışan çoxluğun səsi diqqətdən kənar qala bilməz. Vəkillik bu aspektdən çox kritikdir. Rəsmi siyasətlərə təsir etmək, onları yaxşılaşdırmaq üçün QHT-lər əsasən beş strategiyadan istifadə edirlər. Bunlar maarifləndirmə, inandırma, əməkdaşlıq, məhkəmə çəkişmələri və konfrontasiya strategiyalarıdır.

Maarifləndirmə yolu ilə VCT-lər hökumətləri daha çox informasiya, təhlillər, innovativ yanaşmalar və alternativlərlə təchiz etməyə çalışırlar. Maarifləndirmə seminarlar, konfranslar, pilot layihələri tətbiq etmək vasitəsilə həyata keçirilir. Bu strategiya tək-cə hökumətləri deyil, ümumilikdə ictimaiyyəti, medianı, millət vəkillərini, VC təşkilatlarını və icmaları da hədəf ala bilər.

VCT-lər **inandırma** strategiyasından istifadə edərkən, daha çox təzyiq qrupları kimi çıxış edir və təklif etdikləri ideyalara ictimai dəstəyi nümayiş etdirməyə çalışırlar. Burada məqsəd hökumətləri VCT-nin dəstəklədiyini siyasəti və ya təqdim etdiyi dəyişiklikləri nəzərə almağa və qanunvericiliyə daxil etməyə sövq etməkdir. Görüşlər, konfranslar, lobbicilik və nümayişlər hökumətləri inandırmaq üçün ən effektiv üsullardır.

Əməkdaşlıq strategiyasını tətbiq edərkən, VCT-lər hökumətlərlə əl-ələ işləməyə çalışırlar. Bu hökumət-VC münasibətlərinin yaxşı və dostcasına olduğu halda, qarşılıqlı etimadın mövcudluğu, eyni zamanda hökumətlərin açıq və şəffaf olduğu şəraitdə mümkündür. Əlaqələrin qurulması, danışıqlar, konsultasiyalar yolu ilə tərəflər öz maraqları, ehtiyac və istəklərini, məqsədlərini bir-birilə bölüşə bilər.

VCT-lərin rəsmi siyasətlərdə dəyişiklik etmək üçün istifadə etdikləri daha bir vasitə **məhkəmə çəkişmələridir**. Qanunların pozulduğuna və ya düzgün tətbiq edilmədiyinə əmin olduqda VCT-lər hökumətləri və ya başqa tərəfi məhkəməyə verə bilər.

Konfrontasiya strategiyası müxtəlif xarakterli etiraz tədbirlərini nəzərdə tutur. Bu daha çox hökumətlə VCT-lər arasında münasibətlərin kəskin və barışmaz olduğu şəraitdə baş verir ki, bu zaman radikal tədbirlər, etiraz nümayişləri, kütləvi yığıncalar və s. təsir vasitəsi kimi seçilir.

2.4 QHT-lərin Yaxşı İdarəetmənin təşkilində rolu

Yaxşı idarəetmə (good governance) məsələsi inkişaf problemlərinin mərkəzində dayanmaqla davamlı iqtisadi artım və yoxsulluğun azaldılmasına nail olmaq yolunda əsas

faktorlardan biri kimi müəyyən edilib. Təcrübə göstərir ki, resursların bolluğuna, hətta hazırlanmış siyasətlərin keyfiyyətli olmasına baxmayaraq insanların rifahında və təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətlərində yaxşılaşma müşahidə olunmur, aclıq, xəstəlik və savadsızlıq bəlasından xilas olmaq mümkün olmur. Bütün bunlar effektiv hökumət strukturu və yaxşı idarəetmə məsələsini aktuallaşdırır. Belə idarəetmənin əsas mexanizmləri kimi isə vətəndaş iştirakçılığı, hesabatlılıq və şəffafliq alətləri çıxış edir.

Vətəndaş iştirakçılığı - vətəndaşların cəmiyyətin idarə edilməsi və ictimai işlərin həll edilməsində iştirakı başa düşülür. **Vətəndaş iştirakçılığı** - ümumi maraqların birləşdirdiyi fərdlər və qrupların öz ehtiyac, istək və münasibətlərini fəal şəkildə qərarverənlərə çatdırması, onların həyatına təsir edən qərarların qəbulu və icra olunması prosesinə qoşulması, bu qərarlara təsir etmək və nəzarəti paylaşmaq vasitəsidir.

Hesabatlılıq - demokratiya və yaxşı idarəetmənin elə bir mexanizmidir ki, o dövləti və vətəndaşları əsasən nəticələr üzərində fokuslaşmaqla aydın vəzifələr müəyyənləşdirməyə, effektiv strategiyalar hazırlamağa və həyata keçirməyə, fəaliyyətin monitorinqini aparmağa, onun nəticələri haqda obyektiv hesabatlar hazırlamağa və cəmiyyətlə paylaşmağa sövq edir.

Şəffafliq – idarəetmə prosesi ilə bağlı sərbəst informasiya dövryyəsinə (məlumatların vətəndaşlara çatdırılması və əks cavabların alınması) nəzərdə tutan açıqlıq mexanizmidir.

İdarəçilər bir çox hallarda mövcud problemləri və çatışmazlıqları görmədikdə və yaxud da görmək istəmədikdə vətəndaşların səsini ucaltması, həyəcan siqnalı çalması və problemin həllinə çalışması cəmiyyətin inkişafı üçün həyati

əhəmiyyətə malikdir. Sadalanan hər üç mexanizmin işləkliyinin təmin edilməsinə VCT-lər xeyli töhfə verə bilirlər. Onlar cəmiyyət və dövlət işlərinin idarə olunmasına, problemlərin aşkar edilməsi və onların həlli prosesinə vətəndaşların daha aktiv şəkildə cəlb olunmasını, onların səfərbər edilməsini, vətəndaş təşəbbüskarlığının artırılmasını təşkil edir. Problemlərin və ehtiyacların eşidilməsi və həlli üçün qərar qəbul edənlərin məlumatlandırılması, onların diqqətinin cəlb edilməsi üçün koalisiyaların qurulması və koordinasiyasını, kampaniyaların aparılmasını həyata keçirirlər.

Cəmiyyətin problemləri aşkarlanaraq ictimailəşdirilmədikdə və onun həlli uğrunda vətəndaş təşəbbüsləri olmadıqda həmin cəmiyyətdə inkişafın olması mümkünsüz görünür. Nəzərə almaq lazımdır ki, iştirakçılığa, hesabatlılığa və şəffaflığa əsaslanan idarəetmə asanlıqla yaranmır. Heç kim öz gücünü başqaları ilə bölüşməyə maraqlı deyil, onları buna sövq və ya məcbur etmək lazım gəlir. Xüsusilə qeyri-demokratik rejimlərdə, seçki sistemlərinin vətəndaşların idarəetmədə effektiv iştirakına imkan vermədiyi, vətəndaşların iştirak imkan və bacarıqlarının zəif olduğu şəraitdə VCT-lərin rolu kritik xarakter daşıyır. Bu şəraitdə onlar hətta sosial-siyasi islahatların aparılması, siyasi repressiyaların qarşısının alınması, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması naminə təşkilatçılıq, səfərbərlik fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

Bundan başqa, bu gün VCT-lər inhisarçılıq, bürokratiya, korrupsiya kimi idarəetmə neqativləri ilə mübarizədə həlledici aktyorlar kimi çıxış edirlər. Bu zaman hökumətlər problemin bir hissəsi olur, hətta antikorrupsiya strategiyaları həyata keçirmələrinə baxmayaraq onlara etimad az olur. Özəl sektor isə bu problemlərin əsas qurbanlarından biri olsa da, onun

dərinləşməsində əsas iştirakçılardan birinə çevrilir. Bu halda məhz VCT-lər yerli, milli və hətta beynəlxalq səviyyədə korrupsiya ilə mübarizənin əsas hərəkətverici qüvvəsi, lideri kimi çıxış edirlər. Onlar korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə milli qanunvericiliyin və praktikanın təkmilləşdirilməsi, milli və beynəlxalq hüquqi normalara hökumətlər və biznes sektoru tərəfindən riayət olunmasına nəzarət və monitoring həyata keçirir və onun nəticələrini maraqlı tərəflər və cəmiyyətlə bölüşürlər.

VCT-lər dövlət proqramlarının effektiv həyata keçirilməsində, vətəndaşların bu proqramlar və onların icrası vəziyyətilə bağlı məlumatlandırılmasında, bu proqramların hazırlanması və icrasındakı nöqsanların aşkarlanması və aradan qaldırılmasında əvəzsiz rol oynayırlar.

2.5 QHT-lər və Minilliyin İnkişaf Məqsədləri

2000-ci ildə BMT Baş Assambleyasında 189 dövlət Minilliyin Bəyannaməsini imzalarkən alçalıcı və qeyri-insani yoxsulluq şəraitində yaşayan 1 milyard kişi, qadın və uşağı bu vəziyyətdən təxirəsalınmadan xilas etməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Bəyannamənin ana xəttini insan hüquqları, sülh, gender bərabərliyi, ətraf mühit və ən az inkişaf etmiş ölkələrin təxirəsalınmaz problemlərinin həlli təşkil edirdi.

Elə ilk başlanğıcdan bəyan edilmişdi ki, bu məqsədlərə hökumətlərin, beynəlxalq maliyyə institutlarının, özəl sektorun, bütün səviyyələrdən olan vətəndaş birliklərinin birgə səyləri nəticəsində çatmaq mümkündür. Üstəlik bu məqsədlərin bəziləri VCT-lərin elan etdikləri məqsədlərlə və uğrunda çalışdıqları problemlərin həlli vəzifələri ilə üst-üstə düşürdü. Bu səbəbdən VCT-lər Minilliyin İnkişaf

Məqsədlərinə çatılmasında əsas tərəfdaşlardan biri kimi çıxış etməyə başladı. Vətəndaş Cəmiyyətinin Məqsədlərə reaksiyası birmənalı deyildi. Onu imzalayan milli hökumətlər cavabdehlik daşdığından bəziləri düşünürdü ki, bu sadəcə donor asılılığının güclənməsinə gətirib çıxaracaq. Başqaları hesab edirdi ki, bu öhdəliklər də bir sıra digər beynəlxalq öhdəliklər kimi tezliklə unudulacaq və yerinə yetirilməmiş qalacaq.

VCT-lərin Minilliyin Kampaniyasında iştiraka marağını artıran bir sıra səbəblər də mövcud idi:

- Məqsədlər inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətləri ilə inkişaf məsələlərinə dair müzakirələrin əsas mövzusunə çevrilmişdi.
- Yoxsulluğun Azaldılması üzrə Strateji Sənədi və milli səviyyəli proqram və siyasətlərin yoxsulların və təcrid olunmuş əhali qruplarının ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına çalışan VCT-lər Məqsədləri milli hökumətlərə və beynəlxalq maliyyə institutlarına təsir etmək üçün əlverişli rıçaq və alternativ istinad nöqtəsi hesab edirdilər.
- Məqsədlər milli və yerli səviyyədə də aktual xarakter daşıyırdı. Sadəcə qlobal məqsədləri yerli kontekstə uyğunlaşdırmaqla sağlamlıq, təhsil, yoxsulluğun azaldılması, sülh və ətraf mühit kimi VCT-lərin məşğul olduqları əsas problemlərin həlli imkanları artırırdı.

Minilliyin kampaniyası yoxsulluğun azaldılması və ədalətli cəmiyyət uğrunda daha geniş koalisiyaların qurulması təşəbbüslərini də artırırırdı. VCT-lər gənclər qrupları, həmkarlar ittifaqları, sülh fəalları və medianın təmsilində yeni

tərəfdaşlar qazandılar. Bəs QHT-lər Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə çatılmasına necə töhfə verə bilirlər?

- Bir çox hallarda Məqsədlərə nail olma yolunda əngəl kimi heç də maliyyə və ya texniki imkanların çatışmazlığı deyil, yetərli siyasi iradənin olmaması çıxış edir. Vətəndaşlar və VCT-ları öz liderlərini və hökumətlərini MİM ilə bağlı daha hesabatlı davranmağa sövq etmək üçün milli kampaniyalar təşkil edirlər;

- Belə kampaniyalar vasitəsilə həm də ictimaiyyətin məlumatlandırılmasına, məmurların, medianın münasibət və davranışlarını dəyişməyə nail olunur;

- Minilliyin kampaniyası çərçivəsində həyata keçirilən milli və yerli proqram və layihələrin monitorinqini və qiymətləndirilməsini həyata keçirə bilirlər;

- Zəruri olduqda bu proqram və siyasətlərdə dəyişiklik edilməsi üçün təhlillər aparır, debatlar təşkil edir, təklif və tövsiyələri qərarverənlərə çatdırırlar və s.

2.6 Vətəndaş Cəmiyyəti üçün məhdudiyyətlər

Lakin Vətəndaş Cəmiyyətinin rolundan danışarkən onun fəaliyyətinə məhdudiyyətlər yaradan halları da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bunları əsasən aşağıdakı kimi təsnifləndirmək olar:

- İctimai maraqların qorunması və ictimai siyasətlərin inkişaf etdirilməsində VC-nin rolunun mühüm olmasına baxmayaraq, ictimai siyasətlərin istiqamətlərinin əsas müəyyənləşdiricisi və icrasına birbaşa cavabdeh dövlətdir.

- VCT-lər isə rəsmi səlahiyyətlərə malik deyil və onun ictimai xidmətlərin təqdim olunmasında effektiv və hamını əhatə edən imkanları və resursları yoxdur.

- Xüsusilə qeyri-demokratik rejimlərdə VCT-lərin sərbəst fəaliyyəti mümkün olmur və bu onların işinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

- Bəzən VCT-lər yetərli bilik, bacarıq və qabiliyyətlərə malik olmur ki, bu da onların qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmasına mane olur.

III FƏSİL.

QHT-LƏRİN CƏMIYYƏTİN İNKİŞAFINDA ROLUNA DAİR XARİCİ TƏCRÜBƏ

Amerika Birləşmiş Ştatları müasir dünyada vətəndaş cəmiyyətinin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi ölkə hesab edilir. Burada ilk QHT 1847-ci ildə yaradılmış Amerika Tibbi Təşkilatı olub. Bu ölkədə milyonlarla insan fəal mövqə nümayiş etdirirək müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən çoxsaylı QHT-lərin işində fəal iştirak edirlər. Maraqlısı budur ki, burada QHT-lərin həyata keçirdiyi bir çox funksiyaları Avropada və dünyanın digər ölkələrində dövlət orqanları həyata keçirirlər. Hökumət praktiki olaraq büdcənin sosial-mədəni ehtiyaclar üzrə üçdə iki hissəsini, eyni zamanda sosial müdafiə, mədəniyyət, elm və humanitar məqsədlər üçün büdcənin yarısını QHT-lərə yönəldir. ABŞ-da mövcud olan milyondan artıq QHT-nin (bu rəqəm müxtəlif mənbələrdə müxtəlif cür göstərilir. ABŞ-da QHT-lər dövlət qeydiyyatından keçmədiyindən onların dəqiq sayı yoxdur) büdcəsi ölkənin ümumdaxili məhsulunun 9%-ni təşkil edir ki, bu da kifayət qədər böyük rəqəmdir. Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının QHT-lərlə əməkdaşlığı, xüsusilə sosial ehtiyaclar üçün ayrılmış vəsaitlərin səmərəli istifadəsini şərtləndirən başlıca faktor kimi çıxış edir.

Qərbi Avropada QHT-lərin başlıca vəzifəsini demokratik inkişafın təmin edilməsi və demokratik nailiyyətlərin mühafizəsi təşkil edir. Lakin ekoloji QHT-lərin səmərəli fəaliyyətini qeyd etməmək mümkün deyil. Bəzi ekspertlərin fikrincə, Qərbi Avropa QHT-ləri nəinki müvafiq dövlət xidmətlərinə əlavə və ya alternativ olmağa qadirdirlər, hətta müəyyən hallarda bu xidməti əvəz edirlər.

Almaniyada QHT-lər tarixən əhalinin müxtəlif sosial təbəqələri arasında, xüsusilə də varlıqlarla kasıblar arasında ziddiyyətlərin aradan qalxmasında, sosial problemlərin həll edilməsi aləti rolunu oynayıblar. 90-cı illərin əvvəlində qeyri-hökumət sektorunda 2 milyondan artıq alman vətəndaşı çalışırdı. Son illərdə isə bu rəqəm əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Böyük Britaniyada QHT-lər iqtisadi fəaliyyətlərdə daha təsirli rola malikdirlər. Az-çox tanınmış QHT-lər on milyon funtlarla ölçülən qeyri-kommersiya gəlirlərinə malikdirlər. Bu ölkədə yalnız qeydiyyatdan keçmiş 200 min xeyriyyə təşkilatı vardır.

Niderlandda QHT-lər ölkənin daxili siyasətində əhəmiyyətli fəallıqları ilə fərqlənirlər. Burada müxtəlif səviyyələrdə referendumlar və ictimai dinləmələr kifayət qədər tez-tez keçirilir. Bu isə cəmiyyətdə sabitliyi qoruyub saxlamağa şərait yaradır, müxtəlif korporativ qruplara ölkənin, əyalətlərin və şəhərlərin həyati vacib məsələlərində öz iradələrini diktə etməyə imkan vermir.

Asiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrində QHT-lər əsasən əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial problemlərinin həlli ilə məşğul olurlar. Bu ölkələrin böyük əksəriyyətində QHT-lər demək olar ki, öz gücləri ilə kasıbcılığın aradan qaldırılmasında hökumətin özündən daha uğurlu fəaliyyət göstərirlər. İnkişaf etmiş ölkələrin iri maliyyə və daimi texniki dəstəyi sayəsində QHT-lər özlərinin menecment sistemini qura bilmişlər. Onlar əhalinin ən aztəminatlı hissəsinə yardım edir, əhalinin aclıqdan, infeksiya xəstəliklərdən ölməsinin qarşısını alır, kütləvi savadsızlıqla mübarizə aparırlar.

Cənubi Koreya QHT-ləri Asiyanın inkişaf etmiş ölkələri içərisində daha çox maraq doğurur. Bu ölkədə vətəndaş

cəmiyyətinin formalaşması və QHT-lərin rolunun artması 80-ci illərin sonlarında başlayıb və tələbə, əmək və aqrar hərəkətləri ilə müşayiət olunub. QHT-lərə maraq və onun ictimai həyata təsiri demokratiyanın inkişafı və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması ilə 90-cı illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. QHT-lər milli səviyyədə sosial problemlərlə bağlı qərarların qəbul edilməsində bilavasitə və yaxud dolayısı ilə iştirak etməyə başladılar ki, bu da onların nüfuzunun artmasına təsir göstərdi. Hazırda Koreyada QHT-in sayı 20 mindən çoxdur.

Sinqapurda hökumət QHT-lərə işə götürməkdə kömək edir, istifadə edilməyən hökumət binalarını nominal icarə qiymətlərilə onların istifadəsinə verir, QHT-rə yaşayış massivlərində yer almağa yardım edir və QHT-lər tərəfindən sosial təminat məqsədilə yaradılmış müəssisələrin kapitalının və əməliyyat xərclərinin 50%-ni maliyyələşdirir.

Malayziyada hökumət kasıbçılıqla mübarizə, QiÇS xəstəliklərinin qarşısının alınması, ekoloji məlumatlılığın artırılması kimi sosial rifahın yaxşılaşdırılmasına yönələn proqramların həyata keçirilməsində QHT-lərlə yaxından əməkdaşlıq edir.

MDB ölkələrində QHT-lərin prioritetləri iqtisadi və siyasi şəraitdən, o cümlədən QHT-lərin özünün inkişaf səviyyəsindən asılı olur. Totalitar sovet şinelindən çıxdığından post-sovet respublikalarında vətəndaş cəmiyyəti əhəmiyyətli inkişaf edə bilməmişdir.

Rusiya Federasiyasında QHT-lər 1980-1990-cı illərdə inkişaf üçün güclü impuls aldılar. Bu mərhələdə dövlət, biznes və vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələr metoduna yenidən baxıldı. Hazırda Rusiya Federasiyasında 2 milyon vətəndaşın çalışdığı qeydiyyatda alınmış 300 min QHT vardır.

Hər il 30 milyon Rusiya vətəndaşı QHT-dən dəstək alır. Bununla yanaşı, vətəndaşlarda QHT-lər haqqında təsəvvürlər hələdə zəif olaraq qalmaqdadır və vətəndaş cəmiyyəti zəifdir.

Qırğızıstanda hazırda 2000-dən çox QHT vardır və onlar daha çox sosial təşəbbüsləri üzərinə götürür. Müxtəlif növ fəaliyyətlər həyata keçirən QHT-lər kasıbçılığın aradan qaldırılması və əksmərkəzləşmədə mühüm rol oynayırlar.

Qazaxıstanda QHT-lər digər Orta Asiya respublikaları ilə müqayisədə sosial rifahın təmin edilməsində daha fəal rol oynayırlar.

IV FƏSİL.

AZƏRBAYCAN QHT-LƏRİNİN ROLU

4.1 QHT-lərin ictimai idarəetmədə iştirakının hüquqi əsasları

Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 22-ci maddəsinə əsasən, qeyri-hökumət təşkilatı ölkə daxilində və xaricində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan və qeyri-hökumət təşkilatının nizamnaməsində nəzərdə tutulan məqsədlərə zidd olmayan hər hansı fəaliyyət növünü həyata keçirə bilər.

Faktiki olaraq qanunvericilik QHT-rə 2 halda müəyyən fəaliyyətlərlə məşğul olmağı qadağan edir:

- Bu fəaliyyətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan edilib;
- QHT-nin nizamnaməsində nəzərdə tutulan məqsədlərə ziddir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan edilən fəaliyyətlərə dövlətin ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə, konstitusiyaya quruluşuna qarşı yönələn əməllər, hər hansı milli, dini, irqi ayrı-seçkiliyə və müharibəyə çağırışlar, milli ədavətin qızıqdırılması, insan alveri, narkotik, psixotrop maddələrin yayılması və s. kimi əməllər aid edilə bilər.

QHT-nin nizamnaməsində nəzərdə tutulan məqsədlərə zidd olan fəaliyyətlər dedikdə isə, müvafiq QHT-nin nizamnaməsində göstərilmiş məqsədlərə uyğun olmayan fəaliyyət göstərməsi başa düşülməlidir. Məsələn, əgər hər hansı QHT-nin nizamnaməsində əsas məqsəd kimi hüquqi dövlət quruculuğuna dəstək nəzərdə tutulubsa, həmin birliyin

hüquqi dövlətin prinsiplərinə qarşı yönələn fəaliyyəti artıq nizamnamə məqsədlərinə zidd fəaliyyət kimi anlaşıla bilər.

4.2 Azərbaycanca QHT-lərin əsas fəaliyyət sahələri

Hazırda QHT-lər ictimai həyatda kifayət qədər fəal rol oynayır, ölkənin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr verirlər. QHT-lərin fəaliyyəti, demək olar ki, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası haqqında Əsasnamə ilə QHT-lər 8 əsas istiqamət üzrə qruplaşdırılır:

- insan hüquqları və demokratiya;
- ailə, qadın və uşaq məsələləri;
- qaçqın, köçkün, əlil və veteranlar məsələləri;
- iqtisadi və sosial məsələlər;
- təhsil, elm, mədəniyyət;
- gənclər və vətənpərvərlik tərbiyəsi;
- səhiyyə, sağlamlıq və ekologiya;
- narkomaniya, korrupsiyaya, insan alverinə və terrorizmə qarşı mübarizə;
- Vətəndaş Cəmiyyəti və s.

QHT-lərin müxtəlif istiqamətlər üzrə dövlət siyasətlərinin və proqramlarının həyata keçirilməsində bilavasitə iştirakı ayrı-ayrı qanunlarda da nəzərdə tutulub:

«Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında» Qanun ekoloji təhsil və maarifləndirmə sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində QHT-lərin iştirakına şərait yaradılmasını və ekoloji təhsil və maarifləndirmə sahəsində QHT-lərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, istiqamətləndirilməsi və stimullaşdırılmasını dövlət hakimiyyət orqanlarının vəzifəsi kimi müəyyən edir.

Bundan başqa, həmin qanun QHT-lərin dövlət siyasətinə dair təklif və layihələrin, dövlət proqramlarının hazırlanmasında, ekoloji təhsilin keyfiyyəti üzrə aparılan monitorinqdə, sahə üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq proqramlarının işlənməsində və həyata keçirilməsində iştirak etmək, təhsil prosesini təmin etmək məqsədilə tələb olunan ekoloji məlumatlara dair sorğu göndərmək və onu əldə etmək, məlumat-tədris və ekoloji təhsil bazasını yaratmaq və ondan istifadə etmək, ekoloji biliklərə yiyələnmək, ekoloji təhsili qanunvericiliyə müvafiq olaraq dövlət təhsil standartlarına uyğun həyata keçirmək, müvafiq qanunvericiliyin icrası ilə bağlı ictimai nəzarətin həyata keçirilməsində iştirak etmək və s. hüquqlarını nəzərdə tutur.

Qanuna əsasən əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsinin təşkili, onun həyata keçirilməsi sahəsində dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanları və QHT-lərin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərkibində yaradılan sahələrarası komissiyaya QHT-lərin nümayəndələrinin də daxil olması nəzərdə tutulur.

«Atmosfer havasının mühafizəsi haqqında» Qanuna əsasən, QHT-lər müvafiq dövlət və yerli tədbirlərin və proqramların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək, qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları qarşısında əhalinin maraqlarına cavab verən məsələlər qaldırmaq, atmosfer havasının çirklənməsinin qarşısının alınması tələblərinə riayət edilməsinə ictimai nəzarəti həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

«Gənclər siyasəti haqqında» Qanuna uyğun olaraq gənclər təşkilatları tərəfindən gənclər siyasətinin əsas istiaqamətlərinə uyğun hazırlanmış proqramlar (layihələr) müsabiqə əsasında seçilərək dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilə bilər, həmçinin gənclər siyasəti sahəsində proqramların (layihələrin) həyata keçirilməsi gənclər təşkilatlarına həvalə edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında» Əsasnaməyə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların tərkibinə qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklərin və fondların) nümayəndələri də daxil edilə bilər.

«Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında» Qanuna əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası üzrə fəaliyyətdə qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həmin orqanların səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilir.

«Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında Qanun» dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin uzlaşdırılmasını narkoloji xidmətin və nəzarətin məqsədlərinin təmin edilməsi üçün əsas prinsiplərdən biri kimi təsbit edir narkoloji xəstələrə və onların ailə üzvlərinə hüquqi və ya digər yardım göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətini əlaqələndirməyi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəzifəsi hesab edir.

«İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» Qanun insan alverinə qarşı mübarizəyə qeyri-hökumət təşkilatlarının cəlb edilməsini əsas prinsiplərdən biri kimi müəyyən edir. Daha sonra həmin Qanun təsbit edir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planında müxtəlif qurumların, o cümlədən QHT-lərin iştirakını və bu qurumların fəaliyyətinin Milli Koordinator tərəfindən əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Bunlardan başqa, Qanunda insan alverinin qarşısının alınması sahəsində qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etmək dövlət orqanlarının vəzifəsi kimi təsbit edilir və qeyd olunur ki, insan alverinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları insan alverinin potensial qurbanlarının maarifləndirilməsi işlərinə, insan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsinə, insan alveri qurbanlarına hüquqi yardımın göstərilməsinə və onların sosial reabilitasiyasına cəlb edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamə» QHT-lərlə əməkdaşlıq etməyi və zərurət olduqda, onları müəyyən işlərin görülməsinə cəlb etməyi, habelə korrupsiyaya qarşı mübarizə məsələləri ilə əlaqədar proqramların və layihələrin

hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün QHT-lərə maliyyə yardımı göstərməyi bir vəzifə kimi Komissiyaya həvalə edir.

«Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında» Qanuna uyğun olaraq sosial adaptasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində bələdiyyələr, fiziki şəxslər, mülkiyyət növündən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərlə yanaşı, QHT-lər da könüllülük əsasında iştirak edə bilirlər.

«Yaşayış minimumu haqqında» Qanuna əsasən minimum istehlak səbətinin tərkibinin müəyyənləşdirilməsində QHT-lər iştirak edirlər.

4.3 QHT-lərin dövlət proqramlarında iştirakı

QHT-lər dövlət orqanları tərəfindən dövlət proqramlarının layihələrinin hazırlanmasına, muzakirəsinə və bu layihələrin icrasına cəlb edilirlər. Yalnız 1998-2009-cü illərdə QHT-lər 13 dövlət proqramında 17 istiqamət üzrə 40 tədbirin həyata keçirilməsində tərəfdaş kimi iştirak ediblər. Hazırda isə QHT-lərin aşağıda qeyd edilən dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində iştirakı nəzərdə tutulub:

- Avropa Sosial Xartiyasında nəzərdə tutulmuş normaların tətbiqi üzrə Dövlət Proqramı;
- Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009-2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı;
- Azərbaycan Gəncliyi Dövlət proqramı
- Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı

- Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı;
- Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər);
- Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram;
- «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə» Dövlət Proqramı;
- Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət proqramı;
- Şəkərli diabet üzrə Dövlət Proqramı;
- 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı.

YEKUN

Siyasi nəzəriyyələr bütün tarixi boyunca Vətəndaş Cəmiyyətinə universal bir yanaşma və izahat ortaya qoymamışdır. Ancaq bütün izahatlar üçün otraq olan bir keyfiyyət var ki, o da fərdlərin və onların birliklərinin ümumi maraq və məqsədləri uğrunda könüllü kollektiv fəaliyyətidir. Son onilliklərin sosial-siyasi inkişaf tendensiyaları ənənəvi olan insan kapitalının inkişafı konsepsiyasına qarşı məhz insanların ``birləşərək ictimai işlərdə iştirak etmək`` bacarıqlarının və təşəbbüslərinin keyfiyyətini nəzərdə tutan sosial kapitalın inkişafı konsepsiyasını aktuallaşdırıb.

Vətəndaş Cəmiyyəti sosial strukturun aparıcı komponenti kimi sosial-iqtisadi, siyasi inkişaf prosesinin əsas iştirakçısına və körükləyicisinə çevrilib. VCT-lər dövlət, bazar və ailə ilə yanaşı, ortaqlıq fəaliyyət sferalarında olsa da, fərqli funksiyalarla cəmiyyətin inkişafına öz əvəzsiz töhfələrini verirlər. Bu gün yoxsulluğun azaldılması, idarəetmədə və qərarvermədə əksmərkəzləşmə, ictimai iştirakçılığın təmin olunması, ictimai siyasətlərin yaxşılaşdırılması və ehtiyaclara uyğunlaşdırılması, azad və ədalətli seçkilər, insan hüquqlarının qorunması, sağlamlıq, təhlükəsiz qida və ətraf mühit, sülh və demokratiyanın bərqərar olması Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatlarının da çatmaq istədikləri ən ümumi məqsəd və dəyərlərdir. Bu məqsədlərdən doğan ideya və təşəbbüslər nə qədər bol olacaqsın, fərdlərin cəmiyyətin inkişafına töhfə vermək, bu inkişafda iştirak etmək, onu istiqamətləndirmək imkanları bir o qədər çoxalacaq. Bu mənada Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyəti qarşısında böyük vəzifələr durur. Özünün kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə, Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin zəif olduğu ölkələrdən sayılır. Ölkədə sosial kapitalın inkişafı, horizontal sosial şəbəkələşmə prosesi ləng gedir. Bu sahədə mövcud

potensialın çox az hissəsi istifadə olunmaqdadır. Sosial strukturda öz yerini tutması, ictimai-iqtisadi və siyasi inkişafa həlledici və miqyaslı töhfələrini verə bilməsi üçün bu sektorun sərhədləri xeyli genişlənməlidir.